

Diskussion

FRA FÆLLESSKAB TIL FÆLLESMARKED: »VOR TIDS KULTURHISTORIE«'S KULTUR

AF

NIELS THORSEN

»Thi nu som fordum i den graa Oldtid: det er *det bedste*, som Menneskeheden vil redde fra Forglemmelsen. Og i Bestemmelsen af, hvad der er det bedste, tegner hver Tidsalder, hver Historieskriver sig selv.

Jeg har hørt mange Udtryk for, hvad dette bedste er, lige fra vore hedenske Forfædres Paastand: Tapperhed, til den nyeste Tids Betegnelser for Historiens højeste Maal som Individets Lutring, eller Folkeslagenes Udvikling eller Menneskeaaendens Fremadskriden. Jeg forstaar Tanken, hvad enten den alment udvides til, at Historie-skrivningen skal paavise Tilstedeværelsen af en moralsk Verdensorden, eller dens opgave gammeltestamentligt jødisk indsnævres til blot at paavise Jehovas Førelse af sit udvalgte Folk. Men det nyeste preussiske Udtryk af 1888, at 'Historikeren skal klarlægge politisk Magts Vorden, Vækst og Betingelser' forbavser mig. Tilgiv mig, at jeg aabent siger hvorved: ved sin Brutalitet«.

Troels Frederik Troels-Lund, Om Kulturhistorie. Kbh. 1894.

På baggrund af en kulturhistorisk undersøgelse af trebindsværket, »Vor tids kulturhistorie« af Erling Bjøl,¹ professor i international politik ved Århus Universitet, skal jeg tillade mig at rejse spørgsmålet om en ny historisk identitet, som nu er ved at udformes under hensyn til hvad der opfattes som samfundets behov. Den ny forestillingsverden synes ikke mindst at bero på trobekendelse til bestemte former for organisation, teknik og viden, herunder en restriktiv opfattelse af, hvad det tjener i fremtidens interesse at regne for kultur og historie. Det er endvidere muligt at skimte træk af en ny bevidsthedsform, den mentalitet, som vil blive privilegeret af det frembrydende system.

Påstanden om, at Bjøls arbejde kan ses som udtryk for en væsentlig tendens i dansk historisk bevidsthed fortjener visse kvalifikationer, for at en kulturhistorisk betragtning af værket ikke skal forveksles med en videnskabshistorisk. Der er tale om en bedømmelse af værket egen præsentation og dets eksplicite fordringer såvel som en bedømmelse af dets forfatters placering i dansk offentlighed. Repræsentativitet kan ses som et spørgsmål om den offentlige myndighed, hvormed en forfatter udtaler sig. Siden Bjøl ikke er historiker af profession, kan værket ikke siges at udtrykke nogen decideret fagteoretisk position. Fraværet af en officiel kulturhistorisk uddannelse tillader imidlertid, at Bjøl taler med en faktisk, snarere end med en formel autoritet inden for det fagområde, som vær-

¹ Bind 1: *Den tabte tid*. Bind 2: *De onde år*. Bind 3: *Vore dage*. Redaktion og billedvalg: Knud Sandvej. København: Politikens forlag, 1978-79. Kr. 398,50.

ket dækker. Troværdigheden beror på Bjøls magistereksamen i litteratur, hans stadige rejser som korrespondent, hans rådgivning af staten i sikkerhedspolitiske anliggender, hans omfattende forfatterskab om samtidshistoriske emner, og navnlig på hans stilling som professor ved et af landets universiteter. Anerkendt evne til populær fremstilling bakkes således op af en officiel status som udøver af den højeste videnskabelige dømmekraft, som er institueret f. eks. ved bedømmelser af doktordisputater med historisk indhold. Som det skal påvises i det følgende, præges værkets selvbevidsthed og erkendelsesteoretiske ståsted i høj grad af denne autoritet, ligesom forlaget med rette henviser hertil i salgsøjemed.

Repræsentativitetsproblemet kan også anskues ud fra statistiske og sociologiske kriterier. Man vil her lægge vægt på at 1. oplaget (12.000 eks.) er af ganske usædvanlig størrelse efter danske forhold. Dagspressens anmeldelser har med enkelte undtagelser været positive og har påskønnet den usædvanlige ambition som ligger i projektet.² Oplagets størrelse sættes i relief af den betydelige investering, som værket kræver af sin læser. I sit sociologiske format ligner Bjøls værk en rund fødselsdag eller en konfirmationsgave i sammenskud. Forlaget har tydeligvis satset på at fylde det kulturhistoriske marked op for lang tid frem, og antyder i sin foromtale, at Frisch's kulturhistorie mangler en videreførelse gennem det 20. århundrede. Udgivelsen trækker således på den prestige som andre af forlagets store værker har lagt grunden til. Forstås repræsentativitet som et spørgsmål om 'holdninger', kan det næppe bestrides, at Bjøl er kendt for sine skarpe standpunkter på midten af en holdningsakse der går højre/venstre i den almindelige debat. Det skal senere vises, at værket søger langt ud i begge retninger for at indfange brede strømninger i dansk meningsdannelse i 1970'erne.

Endelig er det værd at pege på overvejelser, der lægger vægt på det særlige ansvar for »historisk ånd og interesse i almindelighed«, som *Historisk Tidsskrift* har påtaget sig i sin formålserklæring.³ Dette formål må fortolkes som en forpligtelse til at værne – gennem fornyelse såvel som gennem vedligeholdelse – om den fortid, som skabes og indpodes i den kollektive bevidsthed. I denne forbindelse er spørgsmålet mindre, om det foreliggende arbejde er repræsentativt, men snarere om det har udsigt til at blive repræsentativt. Et stort kulturhistorisk værk er i høj grad med til at præge den skrøbelige forestillingsverden, som har med den fælles fortid at gøre. Det er selv kulturopdragende og kulturskabende. Et kollektivs identitet: hvem vi er og hvad vi er, opstår på grundlag af forestillinger om, hvem og hvad vi har været. Det er denne politiske dimension i kulturhistorien som Troels-Lund pegede på i anførte citat.

Den følgende redegørelse er disponeret som en stillingtagen til det saglige indhold og fremstillingens karakter med hensyntagen til, hvad man måtte forvente af en almindelig anmeldelse af et værk med fagligt og populært sigte. En antydning af kulturhistoriens oprindelse vil danne baggrund for en bestemmelse af værkets præsentation og målsætning, dets metode og teknik, såvel som af dets væsentligste begreber. Det er imidlertid forsøgt at behandle disse fastlæggelser som led i en konventionel kulturhistorisk over-

² Kristian Hvidt ('Berlingske Tidende', 14.5.1979) talte om »en fænomenal præstation« og en fremragende 'håndbog'. Robert Naur ('Politiken', 11.5.1979): »et stort, imponerende og tankevækkende værk fra den kloge Århusprofessors hånd«. Gerhard Eriksen ('Jyllands Posten', 9.5.1979) så værket som »et fornemt eksempel på, hvad den 'gamle verden' kunne præstere«. H. E. Sørensen ('Land og Folk', 1.8.1978 og 25.10.1979) fandt bd. 1 »absolut anvendeligt« skønt helheden var »et roderi« og præget af anti-socialisme. Søren Kjølrup ('Information', 17.10.1978 og 8.6.1979) kritiserede Bjøl for »sladderjournalistik« og »bedrevidende, latterliggørende kynisme«.

³ »Den danske historiske forenings vedtægter«, HT 80, s. 611.

vejelse, hvis idé er at ansætte den kontinuitet og fornyelse, som måtte rummes i det fænomen der er udtaget til undersøgelse. Dette sker ved sammenligning med fortidige fænomener af en samsvarende funktion. Siden Bjøls arbejde placerer sig selv inden for en bestemt faglig tradition, kan kontinuiteten antydes ved, at der henvises til ældre synspunkter og praksis inden for det kulturhistoriske område. Fornyelse kan påvises som begrebsmæssige forskydninger og sproglige forandringer.

Genstanden for denne undersøgelse består hverken af ydre begivenheder, ydre omstændigheder eller materielle genstande, men i en bestemt mental aktivitet, en form for erkendelse, eller om man vil, af en forestillingsverden som manifesteres i en sproglig praksis. Substansen heri kan forstås som metaforer. 'Metafor' hentyder ikke til en stilfigur men – i overensstemmelse med ordets anvendelse i nyere teoretisk og historiografisk litteratur – til en 'overførelse' (metapherein), som foreligger når tankevirksomhed bliver omskabt til meddelelse. Med et udtryk fra Hannah Arendt danner metaforerne »the threads by which the mind holds on to the world«.⁴ Valget af metaforer udtrykker kvaliteter af erfaring, følsomhed og dømmekraft, der er forudsætninger for at virkelighedens uoverskuelighed kan reduceres til noget som er intellektuelt håndterligt. Valget af midler til denne reduktion fortæller noget væsentligt om den vælgende bevidsthed og giver videre en indsigt i den kultur, som accepterer valget som en form for oplysning. Overvejelse af betydningen af dette valg bringer undersøgelsen til en fase, ikke ulig hvad den Erslev'ske skole kaldte »slutningen til virkelighed«, og som nu ofte benævnes som »koblingen til det samfundsmæssige«. For nærværende kan denne fase formuleres ud fra en påstand om, at ingen forestillingsverden er gyldig i en hvilken som helst eksisterende verden. De afsluttende spørgsmål bliver da: Hvorledes skal virkeligheden være beskaffen for at den foreliggende erkendelse er mulig? Hvilken samfundsindretning vil være nødvendig for at verificere den foreliggende opfattelse?

Kulturhistorie opstod som undren over, hvad der holdt et samfund sammen. Den kulturhistoriske bevidstheds opståen må ses på baggrund af den amerikanske og den franske revolution. Dens udvikling beroede på stadige gnidninger gennem 1800-tallet mellem intuitiv erkendelse, fastholden ved det nedarvede og historisk forståelse på den ene side og på den anden side tro på fornuft, videnskab, liberalisme og repræsentative styreformer. Det er væsentligt, at de egentlige grundlæggere af kulturhistorisk tankegang findes blandt tænkere med tilknytning til politisk teori. Det gælder den intellektuelle udvikling fra Adam Smith til John Stuart Mill, fra Herder til Hegel, fra Marx til Max Weber, og fra Tocqueville til Durkheim. Herhjemme kommer man næppe udenom Grundtvig, Brandes og Johannes V. Jensen. Med tanke herpå kan kulturhistoriens væsen udtrykkes som et spørgsmål om, hvilken form for virkelighed, der danner grundlag for et fællesskabs liv og udvikling. Hvori består samhørighed? Hvilke former for deltagelse er karakteristiske? Hvori består et fællesskabs legitimitet, om det kan bære almindelig delagtighed i beslutninger af den yderste vigtighed, f. eks. vedrørende familie og ejendomsret, krig og klassekamp? I tankebaner, affødt af disse spørgsmål, skabtes begreberne i forrige århundredes monumentale metaforik: retsstat, folk, næringsliv og politisk økonomi, sædelighed, stand og klasse, stemmeret og folkestyre.

Den kulturhistoriske undren har således en særlig byrde, der berører historiens ret og samfundets magt til ejendomsberøvelse og blodsudgydelse, til at udslette visse livsstruk-

⁴ The Life of the Mind, 2 vols. New York 1978, I: *Thinking*, s. 109. Se også Hayden White, *Metahistory*. Baltimore 1973, s. 31–38; Sheldon Wolin, »Political Theory as a Vocation«, i Martin Fleischer, ed., *Machiavelli and the Nature of Political Thought*. New York 1972, s. 23–76.

turer for at skaffe plads til andre former for liv. Konturen heri kan måske antydes: Hvilke former for kraft opstår og deles af folk i fællig, snarere end af de magtfulde, de kloge eller de af Gud udpegede? Denne baggrund er værd at holde sig for øje, fordi moderne bevidsthed er tilbøjelig til at erstatte 'fællesskab' med 'samfund', forstået ikke som et organisk hele, men som en organisation. Den oprindelige mening i spørgsmålet blev dermed visket ud, fordi en organisation per definition har fastlagt og fordelt kompetencer og rutine i henseende til sit handlingsfelt. I det organiserede samfund er der alting at for-dele, men ingen ting at deles om. 'Kultur' som begreb blev tilsvarende sneret og overlagt med en socialvidenskabelig forståelse til erstatning for den historiske. Det moralske indhold pillede ud af 'vaner', 'normer' blev afpolitiseret og fik i stedet den politologiske udnævnelse til flok-'adfærd', bevidstløs eller ej, som det kunne falde. 'Staten' visnede bort, men genopstod som 'offentlig forvaltning'. Kulturhistoriens oprindelige begreber rationaliseredes ud af socialvidenskaben til fordel for begreber, der ansås for mere 'operationelle'.

Oprindelsen til kulturhistorisk bevidsthed minder imidlertid om, at der står noget usædvanligt på spil bag titlen på Bjøls værk, hvis henvendelse til læseren sker ved hjælp af det possessive pronomen i første person flertal. Den historisk-kulturelle vægt i et sådant projekt ligger i, at vor kollektive integritet ikke er uden sammenhæng med, at der til staidighed findes personer som nyder almindelig tillid, som har evne til at søge efter og reflektere over udviklingen på vore egne forudsætninger, og som derved kan hjælpe én til at tænke på vort eget sprog om det almægtige system der associeres med den moderne verden.

Indholdet i Bjøls værk er disponeret efter fire strukturelle udviklingslinier, som i hovedsagen var udarbejdede i 1964 med Geoffrey Barraclough's velkendte, *An Introduction to Contemporary History*.⁵ Det er »industrialiseringen, krigene og amerikaniseringen«, foruden »den videnskabelige forskning« (bd. 3, forord). De tre foreliggende bind er dog ret forskellige i anlægget. Bind 1 er bredt samfundsbeskrivende og dækker tiden frem til 1914 med hovedvægten på social og kulturel modernisering. Bind 2 er væsentligst politisk historie og dækker verdenskrigene og mellemkrigstiden. Bind 3 rummer dels et langt afsnit om teknikkens og videnskabens sejrsmarch, dels er sidste halvdel helliget, hvad der vel kan kaldes kulturkritik. Alligevel kan det nok synes at værket fremstår med en vis helhed, hvilket ikke mindst skyldes skrivefærdighed. Konkretisering af de fire hovedlinier præges af sans for populær simplificering. Sproget glider lindt, og holdningen er »socialliberal«, siges det. Arrangementet består af fikse småkapitler med overskrifter som »Fabriksdøden«, »På skyggesiden«, »Svindotens hærgen« og »Sex i sidegaden« (bd. 1, s. 154-68 under hovedkapitlet »Til baggården«).

Billedmaterialet, som er udvalgt med grundighed af Knud Sandvej, udgør ca. 1/3 af værket. Der er tilstræbt en systematisk illustration, hvis karakter og omfang antyder, at vi er på vej ind i en kultur, der søger at centralisere overlevering af den kollektive hukommelse ad teknisk vej, snarere end ved hjælp af det skrevne ord og dets appel til læserens hjemmegroede forestillingsevne. Fotografisk facticitet er tydeligvis den nye åbenbaring. Kulturhistorisk set er menighedens opmærksomhed under flytning fra prædikestolen mod alteret.

Kulturhistorikere har traditionelt et dybt personligt engagement i deres arbejde. Max Weber talte om en 'mania', en form for inspiration eller galskab, som drev værket.⁶

⁵ Først publiceret af C. A. Watts, 1964; Pelican Books, 1967.

⁶ »Wissenschaft als Beruf«. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. 4. Auflage, hrsg. v. Johannes Winckelmann. Tübingen 1973, s. 590-91. Aftrykt også i: From Max Weber, ed. by H. H. Gerth and C. Wright Mills. London 1970, s. 134-37.

Tocqueville så sit værk som led i politiske ambitioner.⁷ Troels-Lunds forsøg på at spore sit »personlige Forhold til den kulturhistoriske Del« af sit arbejde førte ham til den »oprindeligste Taagekærne«:

Kender De den Følelse, nedslaaet af Modgang, træt og mismodig at træde ind i Deres Hjem? De møder maaske slet ingen, men blot Synet af det vante virker beroligende, disse Genstande taler tavst og stille, smiler uforstaaende og dog, som ejede de en hemmelighedsfuld, en bedre Forklaring ... Et Lysskær blot, en kendt Duft, og Tanken vugges paa Vej til: 'husker Du det'. ... Før man aner det, er Trætheden vegen ... Det bares mig for, som om et helt Folk maatte kunne hente Trøst og Kraft paa lignende Vis.⁸

Bjøl's forhold til kulturhistorisk erkendelse viderefører denne tradition i en distinkt moderne form, der bedst kan beskrives som en lidenskab for ekspertise. Mens Troels-Lunds bevæggrunde nok lader sig beskrive som en ufortrøden sentimentaliserings af et historisk fristed, oplagt til præmiering af den tidlige borgeligt-nationale industrikultur, så viser Bjøl's impulser sig at afspejle grundstemninger og værdier i en kultur, som har udpeget udvikling af ekspert-viden som civilisationens højdepunkt.

Ekspertise er en form for viden, som konstitueres ved hjælp af en forestillingsverden der består af 'problemer'; viden herom udvikles med henblik på udnyttelse i en organisation.⁹ Det følger heraf, at ekspertise ikke har noget erkendelsesgrundlag i traditionel forstand. Men ligesom organiseret religion oftest beskrives bedst ved sin kamp mod kættere og vantro, snarere end ved sin dogmatik, således lader også ekspertise sig udlægge med henvisning til indre og ydre fjender. Moderne ekspertise foregiver nemlig ikke at slå for sin egen frelse. Den kæmper åbenlyst om magten, for kontrol over masserne, og for æren. Disse formål forstås på en karakteristisk måde.

Magten associeres éntydigt med beslutningstagere og det apparat, de kommanderer. Den ældre kulturhistorie så virkeligheden i lyset af det almindelige arbejde og jævne redskaber. I en vidtrækkende formulering gør Bjøl op med denne fortolkning:

De opskrifter, Lord Keynes havde udarbejdet i 30'erne var blevet taget i brug efter krigen og havde vist sig særdeles effektive. I de 25 år fra 1948 til 1973 blev verdens samlede produktion tre-fire-doblet; menneskehedsens produktionsevne steg mere end i alle århundreder tilsammen, som var gået forud, siden den første flintøkse blev til (bd. 3, s. 20).

Keynes fremstilles ikke alene som ekspertisens profet, men også som dens martyr, »for tidligt udslett af et livs utrættelige kamp mod kortsyn og uforstand«. »Det var en ørken, Keynes havde råbt i« efter Første Verdenskrig (bd. 3, s. 58; bd. 2, s. 79). Men andre står parat til at løfte arven. Således kan nu også ekspertisen i international politik gale højt om sine fortrin over fortidens enfold.

⁷ Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, ed. by J. P. Mayer. Garden City, N.Y. 1969, s. xiii-xiv, 9-20.

⁸ »Om Kulturhistorie« (1893), genoptrykt i: *Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede*. 3. udg. København 1908, I, s. xxviii f.

⁹ Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Verstehenden Sociologie*. 5. rev. Auflage, Studienaufgabe. Tübingen 1972, s. 128-30. Optrykt i Max Weber, *Economy and Society*, ed. by Guenther Roth and Claus Wittich. Berkeley, Cal. 1978, s. 223-26; John H. Schaar, *Legitimacy in the Modern State*. New Brunswick and London 1981, s. 27-37. Se også Robert K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, 1968 ed. New York 1968, s. 249-55, 268-73.

Johnson tog mest sin beslutning om at optrappe den amerikanske indblanding i Vietnam af *irrelevante* grunde ... Vietnam ansås for et oplagt springbræt til (kommunistisk) erobring af hele Sydøstasien og Indonesien (bd. 3, s. 270, min fremhævelse).

Fornylelsen ligger i Bjøls udtalte præference for »opskrifter« på bekostning af alt, hvad der har antydning af spontan, folkelig aktivitet. I sidste eksempel betyder højsangen til ekspertisen – særligt til den franske general Leclerc's recept for pacificering af genstridige kolonier – at modstanden mod krigen i den amerikanske befolkning, for slet ikke at nævne vietnamesisk modstandsvilje, glider i baggrunden. Det hævdes, at fjernsynet, hjulpet af visse feterede popstjerner, var amerikanernes 'værste fjende'. Bjøls fortolkning er således ikke uden vibrationer til ældre dolkestødslegender.

Så mægtig er moderne ekspert-viden, at den ofte bliver sin egen værste fjende i det bureaukratiske håndgemæng om pladsen ved beslutningstagernes højre hånd. I Bjøls forestillingsverden bliver Vietnam-krigen genskabt under overskriften »Den absurde krig«, for den førtes på baggrund af en udenrigspolitisk analyse, som var »åbenlyst uholdbar«. En typisk morale, her om den Spanske Borgerkrigs politiske mening, drages i kontormæssig ånd:

I det engelske indenrigsministerium regnede man svedende ud, at hver ton bombe kunne dræbe 72 mennesker. Man tog derimod ingen notits af den endelige opgørelse i Barcelona, der kun viste 3,5 dræbte pr. ton (bd. 2, s. 316).

Kan konkurrerende rådgivning udleveres med historisk nedlaidenhed, så tages der kraftigere midler i brug, når det gælder kampen om masserne. Den ideologiske hovedmodstander er intellektuelle med et fast politisk engagement. De tildeles systematisk ironiske passager ved småkapitlernes afslutning. Et typisk eksempel er fra afsnittet om ungdomsoprøret i 1960'erne:

Der opstod studenterfjendtlige terrorister. I april 1968 skød en af dem Rudi Dutschke ned på Kurfürstendamm. Efter en langvarig og besværlig rekonvalescens foretrak han af angst for at vise sig i Tyskland i lange perioder at slå sig ned i Arhus, hvor man kun sjældent skyder folk (bd. 3, s. 278).

Om amerikansk kulturs indflydelse i Frankrig hedder det til slut:

Sartre blev imidlertid jo længere jo mere vred på amerikanerne. 'Pas på. Amerika har hundegalskab. Lad os afskære alle bånd for ikke at blive bidt og smittet', skrev han i 1953 i anledning af spionsagen mod ægteparret Julius og Ethel Rosenberg. Han fandt det lettere at opbyde sjælsstyrke til at bære fangernes lidelser i Stalins Gulag-lejre (bd. 3, s. 65).

Bjøls pointer scores på bekostning af en mere oplagt kulturhistorisk synsvinkel, hvorfra hverken Sartre eller Dutschke er særlig interessante i kraft af deres personlige skudsmål. Deres betydning som kulturelle fænomener må snarere ses som en afsvækket form af en oprindeligere konflikt mellem tempelpræsterne og den vrede profet om skriften på væggen. Det karakteristiske ved nutiden er ikke, at der er nogen som gør sig ud til bens, irriterer og advarer. Det afgørende er, at i en kultur, som beror på fragmenteret ekspertviden, kan en sådan foruroligelse ikke længere ske med henvisning til et fælles grundlag, et etableret tekstkorpus eller en overleveret tradition, hvorom fortolkningsstriden kan stå. Ekspertkulturen tolker verden i 'problemer' og 'problemløsninger', hvis effektivitet beror på evne til at udskille og adskille større eller mindre dele af helheden. Herskende opfattelser kan derfor ikke længere tvinges til at legitimere samfundets moralske og poli-

tiske orden, for et sådant spørgsmål ligger uden for synsfeltet; det er fratrækket ekspertkulturens forståelse.

Bjøl's intention er polemisk snarere end kritisk, som eksemplerne viser. Den ironiske tone giver kun mening på baggrund af en antagelse om, at masserne – eller læsere som vi vel er flest – er tilbøjelige til at associere Dutschke med personlig frygtløshed og Sartre med intellektuel uforfærdethed. Bjøl's undergravningsteknik gælder med omhu personer, som antages at have været genstand for almindelig moralsk iagttagelse, selv om deres opfattelse kun har været delt af ganske få. Derfor vil man ofte mærke en moralsk biklang hos Bjøl. Det drejer sig om en variant af den moderne morallære som hævder at ethvert tegn på menneskelig opofrelse, storsind eller integritet bør mistænkes for at være en særlig lumsk form for selvisk beregning. Ekspertkulturens moralisme prædiker derfor budskabet om menneskeligt krybsind og den rådne plet på motivet i al evighed. Kun videnskabelige lovmæssigheder og teknologisk fremskridt har frelsen i hænde, behørigt bistået af indviede apostle, som bærer vidnesbyrd om rene kraftkilder og pletfri organisation. Den moralske logik heraf vender op og ned på konventionel kulturhistorisk fremstilling. Mens tidligere værker søgte at se den enkelte som udtryk for almene træk, er tendensen nu at isolere den enkelte. Heraf følger – logisk nok – abstraktgørelse af det almene. Man bemærker, at f. eks. Dutschke og Sartre trods alt bevarer menneskelige ansigter i Bjøl's forestillingsverden, skønt vrængede efter hensigt. Stalin-tidens uoverskuelige forbrydelser reduceres derimod til et abstrakt blækhus, hvorfra der kan hentes farve til det blodløse papir. Den ansigtsløse lidelse er i sandhed aflivet, at dens ofre nu kan bruges som et krydderi, en spids bemærkning i anden anledning.

I tidligere kulturhistoriske værker synes indlevelsen i tabte tanke- og levemåder at have kaldt på en slags fortællermæssig undselighed. Æren er imidlertid ekspertens egen; ekspertisens overlegenhed hævdes ofte bedst ved en fremstikkende præsentation af ekspert-selvet. Bjøl har smykket sin fremtræden i teksten med en selvfølelse, der stemmer godt overens med de seneste års selvbiografiske kultus. Værket indledes med revolutionen i tekstilproduktionen, som sættes i det private perspektiv med oplysningen om, at »forfatterens morfar« endnu ved 1900 ernærede sig ved væven. Bind 3 afsluttes med en sætningsdrejning, som gør »forfatteren« til værkets sidste ord. Undervejs i bindene mødes »forfatteren« som rejsende eller som forelæser. Selvfremstilling kan også ske med hilsen til bekendte i Århus:

Der gik skred i andre konventioner i løbet af 60'erne end de sproglige. Når professor *Poul Meyer* i begyndelsen af 60'erne skulle forklare førsteårsstuderende i statskundskab, hvad man forstod ved begrebet social norm, anvendte han følgende eksempel: 'Når professoren kommer ind i auditoriet, rejser studenterne sig op'. Det kunne ikke bruges efter 1968. For derefter blev de i henhold til Janteloven siddende.

Den – nærmere betegnet dens sidste bud: Du skal ikke tro du kan lære os noget – blev ligeledes lagt til grund for de nye styrelseslove for universiteterne (bd. 3, s. 292).

En forfatter kendes – ligesom en kultur – på sine præsuppositioner. De implicite antagelser om massernes enfoldige forestillinger, der er baggrund for Bjøl's ironi, er naturligvis Bjøl's egen opfindelse, ikke mindre end udvælgelsen af de oplysninger, der skal drage læseren til bedre vidende. Ligesom polemikeren ofte er fristet til at brillere med sine pointer på en baggrund der omhyggeligt er devalueret på forhånd, synes en tilsvarende teknik at yde sit bidrag til ekspertens ære og agtelse. Det forklarer, hvorfor Bjøl systematisk har skabt sig læsere i det samme spejl, der gengiver hans studenter i Århus: opustede af provinsiel uvidenhed. Heri ligger en kulturhistorisk fornyelse i forhold til en ældre, kendt professoral entré, som skulle udtrykke et statsgaranteret privilegium på

sandheden. Man kan også minde om de normer, der lå gemt i en tidligere oversættelse af det latinske 'professor', én som havde noget på hjerte, som kunne deles med andre. Eksperten har noget at sælge, men ingenting at med-dele, som det også kan udledes af referencen til Jantelovens bogstav. Det vil huskes, at Jantelovens ånd er mindre at fungere som pegepind i provinsbyen, men snarere at selvretfærdiggøre flygtningen, trøste hans forurettelse og godte hans ensomhed.

Ekspertkulturens sans for viden, der kan organisere virkeligheden effektivt, giver sig et programmatisk udtryk i Bjøls historieopfattelse. Hans materialistiske fremskridtstanke er forenet med et historiesyn, der – i bogstaveligste forstand – er mekanisk:

Historien er som en stor urmagerbutik. Der er lige så mange ure, som der er lande, men de falder ikke i slag på en gang. Når klokken er 12 på et af dem, er den et kvarter over ni på et andet ... (Historien) har også i den forstand lignet en urmagerbutik, at den har været præget af pendulsving frem og tilbage mellem venstre og højre. Meget groft sagt svingede pendulet til venstre i 40'erne, til højre i 50'erne, til venstre i 60'erne, igen til højre i 70'erne. Stadig med det forbehold, at urene ikke gik ens i alle lande, og at årtierne var nogle år forskudte (bd. 3, s. 9).

Politisk bevidsthed fortolkes som en umiddelbar afspejling af økonomiske forhold. Bevidsthedens pendul følger en inerti, hvis idé udtrykkes i Bjøls karakteristik af de sidste fire ti-års kultur som en række psykologiske 'overbygnings'-fænomener på den økonomiske 'basis'. »De revolutionære 40'ere« var »præget af afsavn« på baggrund af depressionens og verdenskrigenes ødelæggelser. »De sorgløse 50'ere« var derimod »den økonomiske dynamiks« periode, hvor folk kunne »glæde sig ureflekteret over materielle fremskridt. Den første bil ... Det første fjernsyn«. I »de rastløse 60'ere« gav velstanden spillerum for »en politisk, social og kulturel krise«. Endelig var »de rådvilde 70'ere« præget af en »økonomisk verdenskrise med hårdnakket og langvarig massearbejdsløshed« (bd. 3, s. 9-20).

Når Bjøl betegner sin holdning som »socialliberal« skal det derfor tages med forbehold. Det er ikke den radikale liberalisme fra Den Amerikanske Uafhængighedserklæring eller fra Thomas Paine der er tale om.¹⁰ Skulle Bjøl have lånt noget fra John Stuart Mill, er det ikke kritikken af massesamfundet.¹¹ Snarere er Bjøl påvirket af Mill's ærbødighed for fremskridtsvenlig elitisme, som Bjøl imidlertid har tilsat leninistiske forhåbninger om den totale samfundsstyring med udgangspunkt i teknologisk nødvendighed.¹² Der er således lang vej til Hartvig Frisch's humaniserende og demokratiserende kulturforståelse.¹³ Den væsentligste inspiration er overtaget fra det, man i gængs tale (noget nedsættende) kalder vulgærmarxismen, hvis historiesyn nyder en ikke ufortjent opmærk-

¹⁰ Thomas Paine, *The Rights of Man*. Garden City, N.Y. 1961.

¹¹ *Essays on Politics and Culture*, ed. by Gertrude Himmelfarb. Garden City, N.Y. 1962, 3-84; C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*. New York 1977, s. 44-76.

¹² »'Government over persons is replaced by the administration of things and the direction of the processes of production'. V. I. Lenin, *State and Revolution*. New York 1943, s. 16, med citat fra Engels.

¹³ Jf. Frisch's udgangspunkt, »at selve den menneskelige bevidsthed i sine grundtræk med dens sansninger, følelser, drifter og behov« har været ens til alle tider, og ideen om vanernes homogenisering af det menneskelige: »hvor afhængigt det enkelte menneske er af sine omgivelser ... og hvor ens den menneskelige bevidsthed former sig hos det store tal af mennesker«. Med henvisning til psykologien forstod Frisch 'bevidstheden' som 'basis' og den materielle kultur som senere aflejringer. *Europas Kulturhistorie*. København 1961, I, s. 12-13.

somhed i disse år. Fra denne position – med klassebegrebet moderniseret af amerikanske status-ideer, med særlig vægt på konjunkturbegrebet og med en god portion populistisk irritation – lancerer Bjøl sine angreb på såvel den humanistiske som på den politiske marxisme. Herudover er der i det mindste tre ting at sige om Bjøls følgeskab med vulgærmarxismen.

For det første giver tabet af kontakt med Frisch's kulturforståelse mindre mening med henvisning til Bjøls personlige præferencer. Tabet må snarere ses på baggrund af den moderne bevidsthed om kulturstyring, som ligger gemt i Bjøls billedsprog. Vore sædvaner er i det væsentlige ved at være erstattet med forbrugsvaner af en sådan art og variation, som moderne produktions- og salgsstyring måtte finde passende for at holde købekraften i ånde. Vore værdier og holdninger er i det væsentlige ved at være erstattet af 'nyheder', hvis art og variation er planlagt af medieindustrien med tanke på at dække vores 'informationsbehov'. Mangfoldigheden i verden, i Europa, og i vores land er nu under kyndig demontering. Retten til eneforhandling af de ny modeller synes havnet hos den Store Globale Urmager, som har forenet organisationer af kapital og videnskab under sin kontrol. Magtkoncentrationens moderne lyd kan meget vel genkendes som en tikken – fra fjernskriver, fra computer, og fra det som er værre. Samtidigt med at vulgærmarxismen er ved at miste sin kritiske brod, er den blevet en overbevisende genspejling af den automatik og magtesløshed, som gennemsyrrer eksistensen i det moderne samfund med vores stadig dybere afhængighed af verdensomfattende selskaber, international teknologi, og kontinentalt kontorstyre. Det, som tidligere kunne kaldes en 'livsmåde', er nu ved at omslutes og udsuges i et stort system – ikke 'vores system' men systemet af herskende markedsforhold og regerende videnskab – som uafvendeligt synes på vej til at tikke befolkningen af. Forskellen fra sidste sæsons vulgærmarxisme består, foruden Bjøls modificering af klassebegrebet, i udskiftningen af det glade revolutionsbudskab med dystre varsler, at man kan vide at fryde sig i *status quo*.

For det andet kan man hævde, at vulgærmarxismen med sin sans for enkelhed i fremstillingen og sit bastante greb om en epokes bevidsthed ikke nødvendigvis er det ringeste udgangspunkt for at skrive kulturhistorie, som jo længe har været sat i forbindelse med den jævne og almindelige opfattelse af virkeligheden, snarere end med den lærde, den elegante, eller den spidsfindige. Hvad der bør tælle i bedømmelsen af en kulturhistorie er dens ståsted og synsfeltets rummelighed snarere end fremstillingens fotografiske nøjagtighed. I forrige århundrede placerede en række forfattere deres synsfelt fra en metafor, der benævntes 'folket', som sås i forbindelse med 'rødder' i traditionelle livsformer og en grundfæstet moralsk praksis. En sådan fortolkning er næppe længere mulig. Menningstab i henseende til denne metafor er et væsenstræk i den nyeste historie. 'Folket' mistede sit sammensatte, organiske præg, sin variation af lokale særtræk; det 'nationaliseredes' og 'proletariseredes'. Senere reduceredes det til en 'vælgermasse' under statistisk sortering og videnskabelig manipulation, eller det destilleredes til 'den progressive klasse' under stadig filtrering som fremskridtets drivmiddel. Senest undergik identitetstab en ansigtsløftning, og vi blev døbt om til 'den tavse majoritet'. Her træffes man hos Bjøl.

Men Bjøls trofasthed holder ikke længe. Han forlader hurtigt det tavse flertal til fordel for personer og begivenheder, som i forvejen har fundet vej til aviser og fjernsyn. Det medieforgylt bliver handlingsbærende i fremstillingen. Hertil kommer, at Bjøl bestandigt stiller sig på systemets synspunkt. Bemærk således placeringen, når moderne arbejdsforhold beskrives:

De integrerede valseværker kunne producere store, tynde stålplader meget hurtigere end de gamle. I en sammenhængende proces forvandlede de tykke stålbjælker til

ståltæpper, der blev spyet ud af maskinen med op til 90 km fart i timen. Arbejdskraften kunne nedskæres til en brøkdelt, fordi man ikke længere behøvede manøvrere det farlige, gloende metal ... Pladerne blev både jævne i overfladen og mere ensartede i tykkelsen end hidtil. De blev velegnede til fremstilling ... af varige forbrugsgoder ... Realprisen på køleskabe tog et endnu kraftigere dyk end prisen på biler (bd. 3, s. 168).

Hverken det gigantiske eller det mikroskopiske var dog nødvendige forudsætninger for at revolutionere arbejdslivet. Mindre sensationelle opfindelser kunne gøre det. Motorsaven forvandlede det hårde slid i skoven. En dygtig skovarbejder kunne med en motorsav i 1975 klare lige så meget på en dag, som før i tiden havde taget uger (bd. 3, s. 180).

Eller teksten til et billede, som viser en kvinde ved en arbejdsbænk, overlæsset med ens ståltingester (bd. 3, s. 364):

Med elektronikkens vækst fik industrien mere og mere brug for fingernemme kvinder, mindre og mindre for fummelfingrede mænd (Polfoto).

Bjøl's ståsted er hos teknologi og omsætning. Hans stat er den nye verdensorden, trilateral og transnational i magtens konfiguration. Hans form for sædelighed retter sig mod en effektiv udnyttelse af 'ressourcer', 'arbejdskraft', og 'købekraft'. Hans form for fællesskab er massekommunikation. Illustrationen i sidste bind holdes sammen af en kronologisk ramme, der består af TV-serier, det symbolske udtryk for indrullering i et ahistorisk publikum, bekvemt under multinationalt opsyn. Værkets loyalitet ligger ikke hos den tavse majoritet af arbejdere, forbrugere og seere, men hos de organisationer og magtstrukturer, som gør 'flertallet' til en stum og upolitisk størrelse – til en videnskabelig servicefunktion som Gallup og moderne politologi beredvilligt yder politisk markedsføring. De veje, som kunne føre Bjøl mod en fortolkning af den almindelige spredning af kraftsløsheden blandt folk som vi er flest, er planmæssigt blokerede af forkørselsretten for teknologisk effektivitet. Således føres læseren gennem hovedafsnit, i hvilke de sidste årtier skildres under påkaldelse af en »revolution« i »magelighedens« og »ungdommens« og »hæmningsfrihedens« navn. Mageligheden for den »dygtige skovarbejder«? Mageligheden for den mindre dygtige? Hæmningsfriheden foran fjernsynsapparatet? På stålvalseværket? I den elektroniske industri?

For det tredje præges Bjøl's udnyttelse af vulgærmarxismen af en overraskende mangel på sædvanlige former for historisk fantasi. Den savnes ikke mindst i angrebet på humanistisk marxisme. Typisk i så henseende er Bjøl's gengivelse af Herbert Marcuses *Eros and Civilization*:

Man skulle bare stille Freud på hovedet, eller fortolke ham dialektisk, som det hed i Erasmus-marxistisk jargon. Hvor Freud havde anset en undertrykkelse af instinkterne og en beherskelse af drifterne for civilisationens forudsætning, hævdede Marcuse tværtimod, at man kunne overvinde fremmedgørelsen i den moderne civilisation ved at fjerne 'overskudshæmningerne'. Hvordan man skulle beregne overskuddet, forklarede han ikke. Men nøglen til lykken lå i at gøre alt arbejde lystbetonet. Det skulle ske ved, at 'hele legemet blev erotiseret'. Derved ville også arbejdet blive vellyst.

Hvorledes skraldemanden skulle erotisere sig i forhold til skraldespanden, fremgik ikke helt klart (bd. 3, s. 275–6).

Bjøls polemiske iver fremgår dog ganske klart. Om referatet er beregnet på at komme i kontakt med Marcuses bog er noget mindre klart. Det forklares ikke, hvorfor skraldemænd i særlig grad har gjort sig fortjente til det professorale skulderklap (og et lille fnis om deres erotiske muligheder), men det kan man måske skrive på den moderne socialliberalismes regning. Mere interessant fra en kulturhistorisk synsvinkel er imidlertid Bjøls refleksmæssige tankespring til skraldespanden for at hente støtte for sin opfattelse af »moderne civilisation«. Argumentet forudsætter, at man har glemt, at den store del af landets befolkning for blot et par generationer siden var i stand til at kalde deres affald for gødning og deres skrald for møj. Med eller uden vellyst undså de sig ikke for at drage nytten af begge dele. Bjøls venlighed over for renovationsvæsenet med dets prægtige maskiner skriver således stilsfærdigt i glemmebogen, at folk af den jævne herkomst fandt det i deres lod at leve på en måde, så de kunne rydde pænt op efter sig selv uden at skulle belaste efterkommere med deres daglige skarn. Så demokratisk et privilegium er nu eksproprieret. Vi har i stedet fået monopoler, som kan dynde af hvad andre monopoler har dynget op, og som hjælper én med at gemme skraldet til eftertiden under udpekulerede former.

En kultur udtrykker sig ved at optræde med sikkerhed, hvor der tilsyneladende findes mange muligheder at vælge imellem. Således kendes også en forfatter på sit tilfældige eksempelvalg. Skraldespanden er ofte nok blevet brugt som det symbolske udtryk for et system, som systematiserer éngangsbrug, forældelse, og kassation af folk og ting. Bjøl er imidlertid blandt pionererne, når det gælder at fremstille skraldespanden som legitimering af dette system. Affaldet i dets moderne udgave – giftigt, vanskeligt nedbrydeligt, truende i bedste tilfælde, i værste tilfælde i selskab med den ubegrænsede forurening, som så mageligt ligger inden for atomaffaldets rækkevidde – har nu vendt forsvaret for forbrugskulturen på hovedet. Efterhånden som virkelighedens industripøl stiger ideologien over hovedet vendes bøtten en gang. Vi spørger nu ikke længere om, hvilke bekvemmeligheder industri-kulturen kan skaffe os, men beder i stedet fromt om at overleve virkningerne af dens biprodukter. At den moderne kulturhistoriker nu fremstiller skraldet som et nødvendigt, konstituerende træk ved civiliseret eksistens fortæller én ting: historisk omtanke er under afvikling – det være sig ved forgiftning snarere end ved afblomstring.

Medens moderne historisk forskning ofte betragter metodiske landvindinger som sit egentlige ærinde, er ekspertise normalt tilfreds med at offentliggøre sine resultater og lade fremgangsmåden henligge i det mystiske. Bjøl er tilbøjelig til at indskrænke betragtningerne over sin metode til et absolut minimum. Det synes dog muligt, særligt med henvisning til Bjøls konkrete praksis, at påvise væsentlige ændringer i forhold til konventionel kulturhistorie inden for tre felter: begrebet om historisk metode, begrebet om kultur, og endelig den historiske teknik, herunder udnyttelse af andre historikeres arbejde.

Begrebet 'metode' refererer almindeligvis til et sæt af betragtninger og forpligtelser, der i tidens løb har knyttet sig til arbejdet med at skabe sande udsagn om et begrænset afsnit af den virkelighed, hvorpå fælles eksistens er historisk grundet. Bjøl afgrænser sit anliggende således:

Den samfundstype, vi i det følgende skal beskæftige os med, er vor egen, det moderne industrisamfund. Derfor er tiden også vor egen. Men en række af de fænomener, vi vil møde, har rødder helt, stundom langt tilbage i forrige århundrede. Der begynder vor egen tid ...

Fortiden opsøges med fuldt overlæg ud fra, om den kan bidrage til at forstå det samfund og den tid, vi lever i (bd. 1, s. 9).

Opsøgelse af fortiden på det eksisterende samfunds præmisser har i årevis været en foretrukken kliché, der nu søges kodificeret for gymnasiet.¹⁴ Det er vanskeligt at tænke sig en mere effektiv formel til at organisere historisk glemsomhed med. Prøv f. eks. at oversætte 'forstå' med 'belyse', hvad der fuldt ud dækker meningen. Bemærk dernæst den systematiske undgåelse af sådanne fortidige forhold, som er egnede til at problematisere eller kaste skygger over det regerende samfund. Er imidlertid først det nuværende samfund knæsat som privilegeret fortolkningsprincip, kan resten foregå med skønsom hånd, bedst antydning med henvisning til Bjøls beskrivelse af den moderne kunstner:

Spontaneitet, primitivitet, improvisation var sagen. 'Jeg ved ikke hvad jeg laver', forklarede den mest moderigtige maler Jackson Pollock, når han stod midt i sine malerier og lavede »action painting« (bd. 3, s. 301).

Ligesom hos Pollock finder man hos Bjøl en elementær produktivitetsglæde, og husker man på det vidtstrakte forfatterskab, finder man også hos Bjøl en glæde ved store dimensioner. Begge mestrer de den kunst, værdsat i en ekspertkultur, at gøre en trivialitet til en excentricitet. Kunstarten er det planlagte klatværk. Pollock's udtalelse skal gardere kunstneriske enemærker mod publikums nysgerrighed; Bjøls »med fuldt overlæg« tjener et tilsvarende formål, foruden at stå akademisk æresvagt over aflivningen af historien som kollektiv bevidsthedsform. Heri lå der traditionelt, at det havde en værdi i sig selv at formulere fælles erindring, og at fordybelse i det glemte var at værne om fælles forudsætninger og dømmekraft, fordi det gav et ståsted og et udsyn på tværs af det nærværendes tyranni over forestillingsevnen. Den moderne formulering gemmer derimod på den antagelse, at fortiden er forældet, hvorfor dens skildring bør undskyldes med at visse udvalgte dele trods alt har gjort sig umage for at bidrage til nutiden.

Dyrkelse af det kreative sker på bekostning af ældre idealer om tankemæssig disciplin. Bjøls væsentligste metodiske distinktion angår en analytisk skillelinie mellem »processer« (»en gradvis udvikling, skridt for skridt, det ene lille skridt efter det andet, der tilsammen forandrer samfundet«, som det forklæres med skyldig teleologisk besværgelse) og »begivenheder« som forstås som en dramatisk hændelse, en éngangsforeteelse. Bjøl forklarer:

Det er processer, kulturhistorie handler om, ikke begivenheder (bd. 1, s. 12).

I forordet til bind 3 behandles imidlertid dette metodiske løfte med et skuldertræk:

Dette bind – det sidste i trilogien – er opbygget på en anden måde end det foregående. Lige som i første bind er det mindre præget af begivenheder end af processer, hvilket hænger sammen med de behandlede perioders særpræg.

Forklaringen skal dække over, at kulturhistorien har måttet opgives i bind 2. Den vækker interesse, dels fordi der foreligger en betydelig litteratur, som betragter perioden fra 1914 til 1945 under begrebet 'samfundstotalisering', som tydeligvis ligger inden for procesbegrebets rammer. Hannah Arendt og Franz Neumann kan nævnes, blandt andre. Dels

¹⁴ Jf. undervisningsminister Dorte Bennedsens »hemmelige tale« på rektormødet 1981, hvor demonteringen af historie til fordel for samfundsfag spillede en betydelig rolle. Helliggørelsen af det nærværende skal ske i tre dimensioner. Der skal »lægges vægt på overordnede samfundsmæssige problemer«; det skal ske »på baggrund af de erfaringer eleverne selv bringer til skolen »udefra«; og »i historie skal 'det aktuelle perspektiv' understreges«. »Ministerens tale til rektorerne« ved Jørgen Mejdahl. 'Gymnasieskolen', årg. 64, nr. 5, 5. marts 1981, s. 154.

– og opsigtsvækkende for en professor i et højt teoretisk fag – bygger forklaringen på en elementær misforståelse af hvad 'metode' er for et fænomen. »Processer« og »begivenheder« er ikke noget som findes i virkeligheden, men et konstrueret begrebspår, som er opfundet med henblik på en systematisk undersøgelse af virkeligheden. De udtrykker et bevidst valg af en måde at anskue fortiden på, hvormed man tilstræber at holde sin tankegang under eget og læserens opsyn. En periode dikterer følgelig overhovedet ingenting – har intet særpræg i sig selv. Metoden dikterer, hvad der skal tælle for en periode, og hvad der skal gælde for dens særlige karakter.

Bjøl's kulturbegreb gør op med andre konventioner. Det skitseres indledningsvis således:

Den måde, folk lever på, indretter sig på. Hvad de tror på, hvad de anser for rigtigt og forkert, for smukt og grimt. Hvordan de opdrager deres børn. Hvem de ser op til og prøver at efterligne. Hvordan de meddeler sig til hinanden og kommer fra sted til sted (bd. 1, s. 12).

To metaforer er udsete til at dække kulturbegrebet, dels »levevis«, dels »processer«. Set fra en ældre tankegang er problemet ikke, som Bjøl synes at mene, at hans kulturbegreb er »meget bredt«. Problemet er, at begrebet er fundamentalt selvmodsigende. Modsigelsen kan diskuteres som en modsætning mellem to, hinanden udelukkende opfattelser med udspring i en teoretisk og en empirisk kulturopfattelse. Teori og empiri synes imidlertid i sine moderne former at klamre sig til hinanden, i Den tyske Teori om 'emancipation' på kommunikativ basis næppe mindre end i amerikansk 'hard science'. Her skal en mere jordnær påvisning forsøges.

Man kan forstærke sit øre for disharmonien i Bjøl's begreb ved at lytte efter 'levevis'. Det associerer med ord som sædvane, skik og brug, begreber med et stedsbundet indhold. 'Processer', derimod, har en abstrakt klang. De hører til i tankebaner baseret på rationalisering (i Max Weber's forstand) som et vestligt fænomen, produktet af en måde at tænke og handle på, hvorefter alle ting og menneskelige forhold lader sig reducere til genstande, der kan isoleres, analyseres, og manipuleres. Eksistensens målestok er effektivitet. 'Sædelighed' er et spørgsmål om den korrekte udregning af mål/middel relationer.

Forståelsen af kultur som 'levevis' indebærer derimod en hengivenhed for sted og særpræg, knyttet til et endeligt land, hvor rydninger har skabt grund for tilværelse over lang tid, hvor hjemlighed er dyrket frem under foranderlige og usikre betingelser, hvor generationers erfaringer er ophobet og videregives med omhu som et forråd af moralske beredskaber. Inden for de kendte grænser næres identiteten af fælles sprog og erindring. Den ytrer sig i en stadig tilkæmpelse af ret og rimelighed mellem folk om fordelingen af knappe goder efter forhåndenværende muligheder. Den ytrer sig i bestandige nederlag, uholdbare tilnærmelser til ret og skel, lighed og ulighed i den gensidige afhængighed. Identiteten er derfor tyngt af skyldbelastede overenskomster, klassesammenstød, forkuelse og underkuelse i den indbyrdes uforligelighed. Her ligger dagens mening i genkommende tilskikkelser af uoverensstemmelse og samhörighed, af veksler og videreførelse. Her har tilværelsen antaget fortrolige former.

Processer er hjemløse. De er uden hemmelige betydninger af den sort, som er vanskeligt tilgængelige, og som kun kan nås ved antydning for dem, som har kendetegn på forvejen, og ved henvisning for dem, som ikke genkender endnu. Processer refererer til forskningsteknikker, som kan praktiseres overalt, og som praktiseres bedst, hvor eksistensen er slået fri af stedsbestemte forhold, hvor sproget er klinisk og rensat ud for dobbelttydighed, for misforståelse og underforståelse. Processer søger mod en form for regelmæssighed, som bør gælde for hele verden, behørigt underlagt specificerede variable og

kontrolgrupper. *The Civic Culture*, et hovedværk i cementeringen af det videnskabelige procesbegreb, definerede kulturelle processer som »psychological orientation towards social objects«. Socialvidenskaben fik i licitation »to codify the operating characteristics of the democratic polity itself«.¹⁵

Når tankegange, der tidligere ansås for uforenelige, pludselig lægger sig tæt op til hinanden, er det almindeligvis tegn på dannelse af en ny mentalitet. Bjøls praktiske omgang med historisk teknik, d.v.s. de regler, som gælder for historisk argumentation vedrørende brug af primære og sekundære kilder, bestyrker en sådan formodning. Værkets afsluttende kapitler drejer sig om påvisningen af en 'hvid pest', en art kultursygdom til døden, såfremt vi ikke besinder os og finder »en anden mening og andre mål i tilværelsen end (den) umiddelbare bekvemmelighed«. Sygdommens udvikling ses på baggrund af, at vestlig teknisk kultur nu er vandret så langt vestpå, at det begynder at rumstere i det østlige. Læseren opfordres derfor til at lægge »900 millioner fingerfærdige fastlandskinesere« sammen med »100 millioner arbejdsivrige og organisationsvante japanere«. Derefter ganges der op med »en moderniseringsproces«, gennemført »med samme bravoure«, som kendes fra »Taiwan, Hongkong og Singapore« (bd. 3, s. 364-68). Man mærker let, at den atlantiske elendighed risler koldt ned ad ryggen. Til sandhedsvidne for lidelsens diagnosticering – med dens kriller af allehånde; interessante undertoner i en moderne socialliberalismes fanekald for en europæisk nyordning – føres Herman Kahn, en fremtidsforsker, hvis historiske ekspertise i det hele kan opsummeres med henvisning til hans forslag om at døbe den amerikanske miljøbevægelse om til »health and safety fascists«.¹⁶ Bjøl afslutter sin argumentation (og værket) med sit gådefulde: »Hvad denne udvikling indebar for fremtiden ved læseren bedre end forfatteren«.

Dybsindigheden i udgangsreplikken er en øjensynlig variant af tesen om, at nu står fremtiden for døren. Men udsagnet går videre, fordi det følger efter kraftig tale, som side op og ned har manet til hærkning af sjæl og krop og investeringsrate i den »atlantiske kulturkreds«. Argumentationsbyrden spilles dermed over på læseren, som bedes vente på at TV-avisen skal fortsætte, hvad kulturhistorien slap. Bjøl har brudt med den ældre form for ansvar, 'at stå inde for' sine kilder, d.v.s. foretage kritisk sondering af et udsagns indhold og væsen, ophav og funktion i forhold til den brug, historikeren ønsker at gøre af det. Bjøls teknik er af en anden sort. Den søger 'at dække sig ind' ved at sende sine påstande ud i et ingenmandsland, hvor rygte og videnskab, hændelse og pseudo-hændelse kan rodes sammen med henblik på nyhedsmarkedet, blot der findes en henvisning med et skær af autenticitet.

Herfra er der ikke langt til en karikatur af den »grundlov« Bjøl formulerer for »det hæmningsløse samfund«: »Do as you will – that is the whole of the law« (bd. 3, s. 301). Frigørelsens karakter fremgår med særlig effekt i Bjøls udnyttelse af sidste bind af Daniel Boorstin's trilogi, *The Americans*. Uden at oplyse herom har Bjøl behændigt løftet hele afsnit ud af Boorstin's værk. Sammenlign et stykke om psykologisk forskning i USA:

Gesell now noted the infant's every move, his sleeping, waking, feeding, bathing, his play, his social behavior and his other bodily activities. Two years' observation produced his Atlas of Infant behavior (1934), with 3.200 action photographs offering for the first time norms on infant behavior at every hour and every age.

The meaning of all this for the American family began to reach the general public in 1943 when Gesell, with his assistant Frances Ilg, published 'The Infant and Child

¹⁵ Gabriel A. Almond and Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Boston, Mass. 1965, s. 14, 4.

¹⁶ Interview, 'U.S. News and World Report', Aug. 28, 1979.

in the Culture of Today: The Guidance of Development in Home and Nursery School'. The phrase "in the Culture of Today" was by no means superfluous. Written during World War II, the book was repetitiously explicit on the relation between democracy and the study of child development. The infant, like all other American citizens, should be preserved from "totalitarian" government and, at long last, should be given his autonomy. "The concept of democracy . . .," his opening chapter on "The Family in a Democratic Culture" explained, "has far-reaching consequences in the rearing of children. Even in early life the child must be given an opportunity to develop purposes and responsibilities which will strengthen his own personality. Considerate regard for his individual characteristics is the first essential . . . Only in a democratic climate of opinion is it possible to give full respect to the psychology of child development. Indeed the further evolution of democracy demands a much more refined understanding of the infants and preschool children than our civilization has yet attained." The bulk of the book, then, was "a factual statement of the mental growth characteristics of the first five years of life." Facts collected around "age norms" and "nodal ages" (the periods of "relative equilibrium in the progressions toward maturity") from four weeks to five years provided a "Behaviour Profile" and a description of a typical "Behavior Day".

Daniel Boorstin, *The Americans: The Democratic Experience* (Random House, New York, 1973, her citeret efter Vintage ed., 1974), s. 235.

Således skriver Bjøl, bind 3, s. 92-93:

Dr. Gesell . . . udsendte et *Atlas of Infant Behavior*. Man kunne heri på 3.200 fotografier studere, hvordan et »normalt« barn opførte sig, når det sov, spiste, sad på potten, var i bad, legede og blev konfronteret med den uundgåelige omverden i form af andre børn.

Her havde man den nye videnskabelige målestok, man savnede. Men det var endnu et problem at få den nye viden ud til de brede lag. Gesell tog selv det første skridt ved i 1943 at udsende *The Infant and Child in the Culture of Today* og *The Guidance of Development in Home and Nursery School*. Den bar ikke bare præg af det store videnskabelige forarbejde, men også af sin tid. Man var i krig på liv og død med de totalitære stater. Det afspejlede sig i Dr. Gesells tekst. Spædbarnet måtte som andre amerikanske borgere beskyttes mod totalitært styre og omsider opnå sin selvstændighed. »Begrebet demokrati har vidtgående konsekvenser for børneopdragelsen. Selv i sin første tid må barnet have lejlighed til at udvikle mål og ansvar, som styrker dets personlighed. Hensynsfuld forståelse for dets individuelle særpræg er den første betingelse . . . En yderligere udvikling af demokratiet kræver en langt mere raffineret forståelse af spædbørn og småbørn, end vor civilisation endnu har nået«. Trods understregningen af respekten for barnets særpræg var bogen i øvrigt mest en fremstilling af det »normale« barns »adfærdsprofil« og »adfærdsdag« i de fem første år.

Jeg har markeret Bjøls lån i Boorstin's tekst. Der er dels tale om direkte oversættelse uden kildeangivelse, dels om omskrivning (parafrase) uden kildeangivelse, og dels om falsk citation (foregiven citation fra en kilde som i virkeligheden ikke har været anvendt), hvilket hurtigst kan konstateres ved hjælp af Bjøls fejlaufskrivning af titlen på Gesell's værk fra 1943, som bliver lavet om til to bøger. Tilbage er kun at minde om, at citat-lån har samme status som direkte afskrift efter almindelig praksis, hvilket giver sig selv, når

man tager citatets funktion i al humanistisk viden i betragtning. De fleste lærere har vel dumpet studerende for mindre end det her foreliggende. Ved universiteterne var konsekvensen alvorligere.

Reaktionen på den ydmygelse af professor-selvet, som er ventelig efter en længere afskrift, hvoraf ca. 1/4 er gengivet ovenfor, er imidlertid ikke uden kulturel signifikans.¹⁷ Bjøls egen vedhæftning tillader et adfærdspsykologisk indblik i en moderne aggressionsprofil:

Den akavede omstændighed, at også det allierede Rusland var en totalitær stat, fandt amerikanske psykologer en undskyldende forklaring på i den omstændighed, at pattebørn i Rusland fra gammel tid var blevet svøbt så stramt, at de ikke kunne sparke. Psykologer, ikke historikere.

Efter gængs vurdering er Bjøls historiske håndværk dog uden mening. Tilføjelsens elementære fremstillingsfejl står i pinlig kontrast til det afskrevne afsnits metodiske stringens og den overlegne citationskunst, der er Boorstin's særpræg som historiker. Hvem er »amerikanske psykologer«? Begrebet »totalitær stat« blev ikke brugt almindeligt i USA om USSR før efter verdenskrigen under mobiliseringen til den Kolde Krig. Hvornår stammer undersøgelsen fra? Hvilke psykologer taler om »pattebørn«?

I Politikens genudgivelse af Frisch's kulturhistorie forklares det, at »et kulturtab kan indtræde, hvor man af praktiske grunde, af hensyn til teknik, økonomi og tempo, forlader et højt niveau og går over til noget mindre værdigt, men mere effektivt«.¹⁸ Det er i en sådan situation at Bjøls udgivelse kan regnes for en slags orientering om vore omstændigheder. »Vor tids kulturhistorie« er et symptom på og et led i en kulturudvikling, der tilsigter at fritstille vores form for tilværelse, vort arbejde, og stedsbundne loyalitet. Det afgørende er ikke glorificeringen af det moderne system, men opløsningen af en bevidsthedsform, der kan skelne mellem former for viden, kunnen, og dømmekraft, som ligger på velkendt grund og magtstrukturer, hvis basis i kapital og teknologi er planlagt at ligge udenfor rækkevidde. Det gamle dilemma mellem hjemligt og fremmed, som er iboende og konstituerende for kollektiv politisk eksistens, er nu under afvikling. Den stadige konflikt mellem fastholden og tilpasning er nu ved at skiftes ud med dels ekspertkulturens opfattelse af 'nødvendighed', forvaltet efter kapitalens og videnskabens fortolkningsprincipper, dels af nostalgi og 'retromantik'. Bjøls bøger kan bedst forstås som en belæring i afskrivning af traditionelle udtryksmidler, bånd og betydninger, som knytter sig til den fælles fortid; de hjælper derfor med til at kule os ned som et historie- og kulturbærende fællesskab.

Hvad der måtte blive til overs kan komme på museum, på universitetet, eller kan danse om majstangen på munter etnisk vis. Men som politisk folk – knyttet til bestemte landsskaber, afgrænsede med sine lokale konturer og erfaringer med forskellige styreformers

¹⁷ Eksemplet er ikke enestående. Jf. Boorstin, *The Democratic Experience*, s. 92–96 med Bjøl, bd. 1, s. 14–15. Bemærk efterhængen som viser bolsjevikernes tåbelighed. Det er karakteristisk, at afskrivningen blokerer for forståelse af Boorstin's ideer, hvor der foreligger direkte henvisning. Boorstin's kulturbegreb er ikke grundet på »teknisk udvikling« som Bjøl påstår, bd. 1, s. 10, men på et begreb med udgangspunkt i politisk erkendelse, »human experience itself, the very meaning of community, of time and space, of present and future«. Boorstin, anf. sted s. IX. Endelig refererer Bjøl to gange til Boorstin (bd. 3, s. 155, 216) i forbindelse med mediepolitik og -kultur. Ingen af gangene kommer Bjøl i kontakt med Boorstin's radikale medieteorier.

¹⁸ Europas kulturhistorie I, s. 23.

såvel som med folkelig politisk handling, med sit regnskab fra gammel tid og med sit håb om et ligeligere og livligt fællesskab – skal vi nu saneres. Der skal gives plads for den nye ordens politiske økonomi – dens bureaukratiske vorden, multinationale vækst, og dens hjemløse betingelser. Som den fælles fortid er under afrydning, vil sproget tabe sin forstand. Først derefter kan overmagt og videnskab råde uindskrænket, uden tålmodighed. Anelse om opgivelse og løsrivelse fra vores sted i verden kalder foruroligelse frem hos dem som endnu har noget af det fælles at miste.

Også Bjøl er ængstelig. Skrab lidt på morsomhedens fernis i »... Århus hvor man kun sjældent skyder folk«. Sammenlign med de afslappede vandringer på må og få på Venstre Seinebred og i Greenwich Village (bd. 3, s. 28–40, 98–108). Resultatet er indblik i en afbidt kummer, karakteristisk for en ny europæisk mellemklasse af forskere, repræsentanter, rådgivere, og bureaukrater, som færdes tilpasset og behændigt alle vegne, for de har hjemme ingen steder. Resultatet er et indblik i historieskrivningens og -undervisningens politik i de kommende år, indtil den offentlige forskningsstyring og nye undervisningsplaner har ydet deres bidrag til at verificere fællesmarkedets trosbekendelser. Spørgsmålet er om danske historikere vil drage nogen konklusion af disse udsigter.